

Türk Modernleşmesinde Ordunun Siyaset Üzerindeki Rolü

DEMET BOSTANCI

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi

Türkiye'nin devlet geleneğinde ordu kurumunun hâkim bir konumu vardır. Görev tanımını ülkenin güvenliğini sağlamakla sınırlı tutmayan asker, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak toplumsal yaşamın her alanını yönlendirmeye ve biçimlendirmeye çalışmıştır. Bu makalede Tanzimat döneminden erken Cumhuriyet dönemine dek yaşanan siyasi süreçte ordunun siyasi hâkimiyetinin oluşumu ve pekişmesi incelenecektir.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine girmesiyle birlikte ordunun gösterdiği değişimi ve Cumhuriyetin Kuruluşu döneminde ordunun rolünü incelemeye önce Batı modernleşmesi ekseninde gelişen Osmanlı-Türk Modernleşme serüvenine kısaca göz atmak gerekiyor. Osmanlı modernleşmesinin öncelikle hukuk alanında olduğu söylenmektedir. Bunun nedeni ise kapitalist Avrupa ile entegre olması istenen Osmanlı devletinde Batılı bir hukuk alt yapısının oluşmasının zorunlu görülmesidir. Hukuki uygulamalarda tebaanın eşit görülmesi ve keyfiyetin ortadan kaldırılması doğrultusunda adımlar atılırken, askeri alanda askeri yapının değiştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Genel olarak Osmanlı modernleşmesinin temelinde bulunan düşünce Batıya göre geri kalmanın sebebini sosyo-politik yaşamda değil askeri alandaki gerileme veya devletin dengesiz harcamalarında görüyordu (Doğrucan, 2008). Osmanlı modernleşmesinde bütün bu süreçler yukarıdan aşağıya doğru olmuştur. Bu, Osmanlı modernleşmesinin Cumhuriyet modernleşmesine aktardığı belki de en önemli iç çelişkidir (Kahraman, 2008). Tüm bunlara göre, Kahraman'ın da (2008) belirttiği gibi, Türk modernleşmesi, elit merkezli, yukarıdan aşağıya inen hiyerarşik bir yapıya sahip, devlet odaklı, kurtarıcılık misyonunu içeren, toplumsal iç refahın sağlanması ve toplumsal iyinin yaratılmasından çok ülkenin dış ilişkilerindeki konumunu güçlendirmeyi öngören, bürokratik

ağırlıklı bir anlayışa dayalıdır. Bunun yanı sıra, Türk modernleşmesinin ayrıca özel olarak araştırmayı gerektiren bir boyutu daha vardır. Belli bir grup tarafından biçimlendirilmesi nedeniyle modernleşme, toplumun zincirlerinden kopup gidebildiği yere kadar gitmesini öngörmez. Tam tersine modernleşmenin kontrollü olması esastır. Buna göre, modernleşme toplumun bütünsel bir dönüşümünü ve sınırsız özgürleşmesini değil, temel değerleri koruyan bir anlayış etrafında gelişmesini öngörür.

Ordu'nun siyasetle ilişkisi, Osmanlı modernleşmesiyle başladı. Yeniçeriler, Merkez'le bağlarını koparmışlardı. Ordunun merkeze bağımlılığı ve bağlılığı "modernleşme" sonucunda sağlandı. Daha öncede değindiğimiz gibi İktidara gelmek isteyen her siyasi hareket orduyu kendi yanına çekmeye ve ordunun gücünden yararlanmaya çalıştı. Ordu bu anlamda, her siyasi gücün yararlanmaya çalıştığı bir kurum olmuştur. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin Son döneminde orduda başlayan değişime bir göz atmak gerekmektedir. 18. yüzyıldan itibaren devletin bürokratik ve askeri sistemi bozulmaya başlamış, alınan üst üste yenilgilerle ilk akla gelen orduda yapılacak değişiklik olmuştur. Avrupa üretim biçiminde değişiklikler yaparak ilerlerken, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'yı yakalamak için toplumsal düzende değişiklikler yerine orduda islahat yapmaya başlamıştı. II. Mahmut Avrupa tarzı eğitim ve düşünceye sahip yeni bir bürokrasi sınıfı yaratmak için büyük çabalar harcadı. II. Mahmut İmparatorluk Kara Harp Okulunu ve orduya doktor ve eczacı yetiştirmek için imparatorluk Tıp Akademisini kurdu. Avrupalı subaylar, mühendisler ve öğretmenler gözetiminde çağdaş bilim, teknik ve kültürel eğitimle yeni bir subay kuşağı yetiştirilmek amaçlanmaktaydı.

Ordu açısından, Abdülhamit döneminde iki önemli gelişme yaşandı. Bunlardan birincisi o dönemde en iyi askeri sistem olarak kabul edilen Prusya askeri sistemine geçilerek Fransız ve İngiliz yönetiminden vazgeçilmesi, ikincisi ise ordu subaylarını en küçük şehirlerde bile kurulan harp okullarında yetiştirdi, böylece küçük yaşta askeri üniforma giyerek askeri disiplin içinde toplumdan uzak yetişmeye başladı. Bunun sonucu olarak orduda alaylı subayların sayısı mektepli sayısının onda birine geriledi. Bu subayların toplumdan uzak olarak yetişmeleri ve yüksek maaş almalarından dolayı yeni ordu sınıfı doğdu.

Böylece oluşan ve güçlene askerler ve askeri okul öğrencileri siyasette giderek daha fazla rol oynamaya başladılar. Özellikle Abdülhamit'in baskıcı ve otoriter yönetimine karşı çıkmak üzere gizli olarak örgütlenmeye başladılar. Bu örgütlerin içinde en etkili ve başarılı olanı, Jön Türklerin kurmuş olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu cemiyet gücünü, özellikle genç askerler ve askeri okul öğrencilerinden alıyordu. Abdülhamit'in baskıcı ve otoriter yönetimine karşı ilk eylem Manastır'da başladı. Abdülhamit bu hareketleri bastırmada etkili olamadı ve sonuç olarak 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Böylece İkinci Anayasal Hükümet kurulmuş oldu. II. Meşrutiyet ise 1908 ve 1918 yıllarını kapsamaktadır. "Bu dönemle birlikte, birçok askeri ve sivil devlet görevlisi, bürokratlar ve çeşitli profesyonel meslek gruplarından bireyler, tarihte ilk kez Türk siyasi elitleri arasında yer almış ve Türk siyasi hayatında etkili olmaya başlamıştır" (Arslan, 2004: 87).

Türkiye'de Ordunun sürekli siyasetin içinde olması geleneğini başlatan bir harekette "Kürmay Albay Enver Bey'in 1913'te 200 İttihat ve Terakki taraftarıyla Babiali'yi basmış, Sadrazam Kamil Paşa'dan istifasını alarak, Padişah'a zorla Mahmut Şevket Paşa'yı Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili tayin eden fermanı imzalattırıştır" (<http://www.nuveforum.net/309-siyaset-tarihi/36492-ilk-askeri-darbemiz-bab-i-ali-baskini/>). Bu tarihimizin ilk askeri müdahalesi olarak gösterilmektedir ve siyasal etkisi yıllarca sürmüştür. Cumhuriyetin kuruluş aşamasında ve daha sonraki dönemde de bu politika etkin olarak sürecektir.

1918'de I. Dünya Savaşı bittikten ve Anadolu işgal edilmiş durumdayken, epeydir devam eden devlet nasıl kurtulur sorusu artık somutlaşmıştır. Bu soru doğrultusunda harekete geçen ve Cumhuriyetin kurulmasında da etkili olan kadro büyük ölçüde ordu mensuplarından oluşmaktaydı. Örneğin, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in yanında milli mücadeleye katılacak 18 komutan vardı. Modernleşmenin Cumhuriyet döneminde değişim yine toplumun taleplerine bakılmaksızın yukarıdan aşağıya uygulanır.

Toplumsal değişim, tek bir merkezden yürütülecektir ve değişimin istikametine de o merkezi kontrol eden siyasi seçkinler karar

verecektir. Bu bağlamda Osmanlı-Türk modernleşmesi, toplumun kendiliğinden çağdaşlaşması değil, devletin reformudur (Keyder, 2003: 183).

Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda baştan beri özellikle Osmanlı'dan gelen gelenekler askeri otorite sivil otoriteye tabi olmamıştır. Cumhuriyet döneminde reform girişimlerinin en büyük destekçisi yine ordu olmuştur. Bu durum ordunun siyaset içindeki ağırlığını arttırıcı bir etki yaratmakta önemlidir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra ordu ile siyasetin ayrılmasını sağlamaya yönelik bazı girişimler de olmuştur. Örneğin, cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü sonrasında ortaya çıkan sürtüşmelerin devam ettiği bir sırada M. Kemal Paşa muhalefeti yakından takip ettiği için ordu ile siyasetin birbirinden ayrılmasını sağlamaya çalıştı.

Bu uygulama çeşitli dönemlerde farklı gerekçelerle sürdürülse de esas olarak ordunun konumunu güçlendirmeye hizmet etti. Önce Mustafa Kemal ve ekibi muhalif grupların gücünü kırmak, orduyu kendi denetimlerinde bir aygıtla dönüştürmek için askerlik mesleğini politikadan ayırmak istedi. Bundan zor yoluyla da olsa başarı elde ettiler (Şen,2005: 67).

Daha önce Anayasa ve Seçim Kanunu'na göre askerlik ile milletvekilliği bir kişinin şahsında birleşebiliyordu. Bundan dolayı pek çok önemli komutan aynı zamanda milletvekili idi. Bu durumun önüne geçmek için alınan karardan sonra ordu komutanlarından Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ordudan ayrılarak milletvekilliğini tercih ettiler. Bu gelişmeden sonra Milli Mücadele döneminde M. Kemal Paşa'nın yakınında yer alan ve onu destekleyen Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) gibi önemli komutan ve şahsiyetler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurdular. Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı Fırka'nın genel sekreteri ise Ali Fuat Paşa'ydı.

Bir süre sonra doğuda meydana gelen Şeyh Sait isyanı gelişmelerin seyrini değiştirdi. İsyân sonrasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası isyandan sorumlu tutularak 5 Haziran 1925'te kapatıldı. Bu isyanın çıkmasında tek

sebepten bahsetmek doğru değildir. Ancak, en yaygın kanaat, yeni rejime karşı duyulan memnuniyetsizlikten dolayı oluşan tepkidir. Henüz yeni devlet eskinin yaralarını sarıp modern bir toplum oluşturmak için çaba sarf ederken böyle bir isyanın çıkması bazı sıkıntıların doğmasına yol açmıştır. Her şeyden önce rejim sertleşmiş ve demokrasinin yerleşmesi gecikmiştir. Bu arada Musul kaybedilmiş ve 1930'daki Serbest Fırka deneyimine kadar tek parti yönetimini devam etmiştir.

Şeyh Sait ayaklanmasını takip eden dönemde inkılâplar karşısındaki unsurların sindirilmesi için sertlik politikasına devam olundu. Siyasal yaşamdaki ilişkileri yeniden düzenlemek ve güç dengelerini değiştirmek için ordu sıklıkla devreye sokuldu. Fakat silahlı kuvvetleri, sadece bu türden siyasal alana müdahaleleriyle önemini arttıran bir kurum olarak görmek ve değerlendirmek yeterli değildir. Farklı yoğunlukta ve çeşitli tarzlarda halkla kurduğu ilişki sayesinde Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkin kurumlarından biri durumuna geldi. Halkla ilişki, öncelikle zorunlu askerlik mekanizmasıyla kuruldu.

Zorunlu askerlik modeliyle milyonlarca gencin ilk kez ve bu yoğunlukta resmi ideolojiyle askerlik sırasında (en azından yakın döneme kadar) karşılaştığı düşünüldüğünde iki şey açığa çıkar; öncelikle halkın gözünde devlet ve ordu arasında sıkı bir ilişki kurulur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin faaliyetleri devlet ve rejimin meşruluk zemini güçlendirilmeye hizmet ettiği kadar bu zeminde ordunun faaliyetlerinin meşruluğunu sağlar. İkincisi ve daha önemlisi, yaratılan yeni kültüre orduya özgü hiyerarşi ve otorite özelliklerin taşınmış olmasıdır" (Şen,2005: 60).

Yoğun ilişkiye girilen diğer dönemler, sıkıyönetimin yürürlüğe konulduğu zaman dilimleridir. Türkiye Cumhuriyet tarihinde sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamaları hiçte az olmayan bir yer tutar.

Ülkenin şurasında ya da burasında sıkıyönetim uygulandığı sürelerin toplamı oldukça çarpıcıdır: Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923'den 19 Temmuz 1987 tarihine kadar geçen süre 63 yıl 8 ay 20 gün. Bu süre içindeki sıkıyönetim uygulamalarının toplam süresi ise 25 yıl 9 ay 18 gün. Bu tarihe kadar geçen sürenin % 40'ı sıkıyönetimle geçer" (Üskül, 1989: 23).

Sıkıyönetimler Şen'inde belirttiği gibi; sadece bir kısım siyasal özneyi hedefleyerek ilan edilmez. Aynı zamanda rejim için zararlı kabul edilen muhalif hareketlerin tabanı olan insanlar da uygulamanın muhatabı kabul edilirler.

Cumhuriyetin ilanından sonra, iktidar bir yandan orduyu rejimin yerleşmesinde merkeze koyarken, diğer yandan subayları da dönüştürmeye yönelik faaliyetlerde bulundu. Askerlik yaşamına ilişkin olarak yerleştirilen disiplinle birlikte, ideolojik donanımına sahip yeni rejimin subayları yetiştirildi. "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti subay adayları ve genç subayları daha 20'li yılların ortalarından itibaren yeni rejimin arzuları doğrultusunda şekillendirilmeye başlamıştır" (Özdağ,1991: 112-113)

Sonuç olarak; Türk modernleşmesinin haklar (hukuk) temelinde düşünülmüş, hukuksal bir dönüşümü öngörmüş, sınıfsal bir temelden yoksun ama metinsel bir bilgiye dayalı, ideolojik olmaktan çok ütöpik bir çıkış olduğunu söyleyebiliriz. Türk modernleşmesinin dönemleri de bu zemin üzerinde yükselmektedir, fakat zamanla kavramların kapsamı değişmektedir (Kahraman, 2008:28).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ordunun esas görevi, yapılan devrimlerin, Atatürk İlke ve İnkılâplarının bekçiliğini yapmak, cumhuriyetin varlığına karşı kalkışılan iç isyanı bastırmak olmuştur. Bundan sonrada Ordu kendine iki önemli görev addetmiştir, Bunlardan birincisi koruma kollama, rejimin temel ilkelerinin gözetilmesi diğeri ise ilkelerden herhangi bir sapma olduğunda müdahale etmektir.

Türkiye'de askerin siyasetin dışında kalması meselesi, devletin sivil meşruiyet anlayışında, yeni bir zihniyet yapısında yapılanmasını gerektirmektedir. Çünkü sorun bu anlayışı değiştirmeden çözülemeyecektir. Cumhuriyet tarihinde ordunun bütün siyasete katılma, etkileme ve belirleme gibi girişimleri yeni bir meşruiyet anlayışı ile toplumsal sözleşmeye duyulan ihtiyaca cevap vermemekten kaynaklanmaktadır. Demokratik Türkiye, devlet-toplum karşıtlığının bilinciyle böyle bir değişimi kapsayacak düzeyde ortaya konulduğu zaman güçlenecek, ordu ve siyaset ilişkileri de çağdaş demokrasilerden farklı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

1. DOĞRUCAN, Mehmet Fatih, "Türk Modernleşmesinin Öncülleri", Uluslar arası Türkiye Cumhuriyet Sempozyumu Bildiri Kitabı, Isparta (22-24 Ekim 2008)
2. KEYDER, Çağlar, Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne, İletişim Yayınları, İstanbul (2003)
3. KAHRAMAN, Hasan Bülent, Türk Siyasetinin Yapısal Analizi, Agora Kitaplığı İstanbul (2008)
4. ÖZDAĞ, Ümit, Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri), Gündoğan yayınları, Ankara (1991)
5. <http://www.nuveforum.net/309-siyaset-tarihi/36492-ilk-askeri-darbemiz-bab-i-ali-baskini>
6. ARSLAN, Ali, Türk Dünyasında Toplumsal Değişme ve Modernleşmenin Tarihsel-Toplumsal Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 6, (Ocak 2004).
7. ÜSKÜL, Zafer, Siyaset ve Asker, Afa Yayınları (1989)
8. ŞEN, Serdar, Silahlı Kuvvetler ve Modernizm, Nokta Kitap Yayınları, (2005)